

Ч. Айтматовдун чыгармаларындагы балдарга элдик тарбия берүүнүн диний тарбия менен айкалышып келиши

Аннотация: Макалада Ч. Айтматовдун чыгармаларындагы балдарга элдик тарбия берүүнүн диний тарбия менен айкалышып келиши жөнүндө сөз болот

Аннотация: В статье идёт речь о сочетании воспитания детей в произведениях Ч.Айтматова с религиозным воспитанием

Annotatiion: Children upbringing in the works of Ch. Aitmatov in combination with the religious upbringing

Ачык сөздөр: адеп, элдик тарбия, үй жанубарлары, чоң эне, улуулар, эмгек, дин, Мухаммед пайгамбар

Ключевые слова: нравственность, народное воспитание, домашние животные, бабушка, старшие, пророк Мухаммед

Key words: morality, public, national upbringing, domestic animals, grandmother, elders, prophet Muhammed

Дин деген улуу. Анын улуулугун жалпы адамзат өнүгүшүнүн бүткүл призмасы көрсөттү. Дүйнөдө эчен мамлекеттер талкаланып, күлгө айланды, эчен цивилизациялар жерден жексен болду, замандар, доорлор алмашты, а дин адам көкүрөгүнөн өчкөн жок. Бул диндин улуу касиети. (Ч. А. 8-том, 503-б.)

Улуу жазуучу Ч. Айтматовдун чыгармалары дүйнөлүк окумуштуулар тарабынан да, өзүбүздүн айтматовтаануучулар жана башка илимпоздор тарабынан да ар тараптуу изилденип, бүгүнкү күндө мейли окутуу жагында болобу, мейли тилдик жактан болобу, мейли психологиялык, философиялык, адеп-ахлактык ж.б. илим жаатынан болобу өз ордун тапты десек жаңылышпайбыз. Ошентсе да, анын чыгармаларын окуган адам адамдыктын улуу касиетин таап, жашоого көз карашы өзгөрөт. Анткени ал чыгармаларында, айткан кептеринде адамдын улуулугун даңазалап, бирок ошол эле учурда «Канткенде адам уулу адам болот?» деген суроонун тегерегинде ар бир окурманын терең ойлонот.

Жазуучунун чыгармалары элдик тарбия менен терең айкалышып, муундарга таалим-тарбия, адеп-ахлак берүү жагы жогорку нукка көтөрүлгөн. Биз бул макалада Айтматовдун чыгармаларындагы жаш балдардын ролу, ыйманы жөнүндө кеп козгоп, Мухаммед пайгамбарыбыздын даанышман ойлоруна салыштырып талдоону туура көрдүк.

Бүгүнкү заман – ааламдашуунун, өсүп-өнүгүүнүн заманы. Улам барган сайын цивилизациясы бийик өлкөлөрдү ар жактан тууроо жагы өнөкөткө айланып бараткандай. Дилибизде элибиздин бизге таштап кеткен уюткулуу таалим-тарбиясы көмүскөдө калып, техникалык каражаттар менен алек болуу оорусу кийинки муунду жабыркатып, адеп-ахлактык тарбиянын үлгүлөрү кайдадыр бир кычыкта калгандай сезим калтырат. Ата-бабаларыбыз эч кандай компьютерсиз, эч кандай байланышсыз, жада калса сыналгы-радиосуз эле күн кечиришип, ыйманы бүтүн балдарды тарбиялап келген эмеспи. Ал эми бүгүнкү? Адеп сабагы, соцпедагогдордун кызматы, ата-эненин, мектептин, кала берсе дин

кызматкерлеринин тарбиясы да жетишсиздей мүнкүрөп, «рекетчилик», «суицид», «алдоо-тоноо», «сойкулук» ж.б.у.с. сыяктуу көрүнүштөргө күчүбүз жетпей алдастаган учурубуз. Тарбиялаган ата-энелер, окутуп жаткан мугалимдер да сөзү желге учкандай, сөзү жетер жерде сиңбестен, сыртта калгандай ой келтирет. Же «чын эле, мурунку муунга караганда билимсизбизби же китепти аз окуйбузбу?»- деген суроо жүрөгүндү өйүйт экен.

Жогорудагы сөзгө улай, Ч. Айтматовдун чыгармаларындагы жаш балдардын муунуна сарасеп салып көрөлү. Балдарды ар жактуу тарбиялоо ата-эненин, үйдөгү чондордун милдети. Жазуучу чыгармаларында, жада калса, өзүнүн өмүр баянында да ата-эне, чоң ата, чоң эненин ролу жөнүндө көп сөз кылат. Алсак, «Атадан калган туяк» чыгармасында Авалбектин кинодогу «атасына» сыймыктанышы, «Ак кемеде» Балага чоң атасынын таасир этиши, «Эрте келген турналарда» Султанмуратка атасынын, «Делбиримде» Саматка Байтемирдин, «Биринчи мугалимде» Алтынайга Дүйшөндүн таасири, аларга турмушка багыт берип, жаш муунду турмушту башкача көз караш менен кароого үндөйт.

Жазуучу «Балалыгым» чыгармасында өзүнүн балалык курагын чоң энесине энчилеш өткөнүн баяндайт. «Ал киши башкача бир инсандык касиеттерге ээ болуу менен айылдагы зоболосу зор, акыл-парасаты тунук, кудай өзү ыроологон тубаса билимдүү адам эле» деп эскерет [1: 405], ал эми Аз. Пайгамбарыбыздын да беш жашка чейинки балалыгы эмчек энеге байланышкан. Ал тууралуу «Аз. Пайгамбарыбыз эмчек энесин *(ал учурда Меккенин абасы ысык болгондуктан, балдарды ал жерде багууга ылайыксыз эле, ошондуктан балдарды шаар четиндеги уруулардан эмчек энеге берип бактырышчу)* абдан сыйлачу. Халиме ага келгенде, аны «энекебай» деп утурлап, аябай сый көрсөтчү, анын үй-бүлөсүнө дайыма жардам берип турчу» деп айтылат. [4:13] Демек, улуу адамдардын таалим-тарбия алышында чоң эненин жана баккан эненин ролу чоң болду.

Аз. Пайгамбарыбыз да, улуу жазуучу да энелерге таазим этип, ыраазылыгын билдиришет. Аз. Мухаммед аялзатынын, эненин жаратылыш жана коом алдындагы миссиясынын улуулугуна баш ийүү менен үмөттөрүнө да ошол талапты катуу койгон. Бекеринен Аз. Пайгамбарыбыз хадистеринде «Бейиш эненин таман астында» дебегендир. Анын мындай улуу педагогикалык ойлоруна шыктанган ааламдын чыгаан педагогдору бул идеяларды өз педагогикалык ишмердүүлүктөрүндө чоң чыгармачылык чеберчилик менен амалиятка ашырышкан. [3: 61]

Ал эми «Ак кемедеги» баланын табиятына таятасы Момундун таасир эткенин байкайлы, «Башын сылаган туурук колду сезип туруп, баланын каңырыгы түтөп кетти. Таятасынан жаңы оргон чөптүн, күн ысыгына ачыган тердин жыты келип, ушул тыртыйган арык чал дүйнөдөгү эң жакшы көргөн, жан ачыр кишиси экени, анан ушу киши канатына калкалап, бооруна кысып, бирөөдөн кагуу жеп келгенде туурук алаканы менен жашын аарчып, көзүнөн өөп, уйкусурап жатканда акырын келип, төбөсүнөн шоркурата жыттап жүргөнү, эми минтип дүкөнчүдөн жеме укса да, китеп кап сатып берип турганы баланы эреркетип жиберди, ысык жаш каңылжарын ачыштырып кысып келип араң карманды. Тиги дүкөнчүгө окшогон шылуундар мазактап, Момун элпек деп ат коюп алышканы ушу арка туткан чүкөдөй таятасы... мейли айта беришсин! Кандай болсо да өзүнүн таятасы. Таята бар экени жакшы тура!» Чыгармада бала үчүн эң жакыны таятасы, мундашы да, сырдашы да, эркелетер таянар тоосу да. Ал ага жомокторду айтып берет, ал эми ал жомоктор баланын жан-дүйнөсүнө сиңет. Баланы жомоктор башкача дүйнөгө жетелейт. Өкүнүчтүүсү, чыгарманын акыры трагедия менен аяктайт, «Таятасынын суук кебетеси балага көз

ирмемче алиги Орозкул балталап, топурак – канга жуурулуп жаткан маралдын башына окшоп кетти. Бала аза-бою үрктү, кетенчиктеп боюн ала качты».[1:31] Айтайын дегенибиз, кээде балдарга айткан жомогубуз болобу, накыл кебибиз болобу алардын назик сезимине таасир этип, ошону менен бирге эле кылган ишибиз айткан тарбиябызга дал келбей калса, алардын өзүбүзгө болгон ишеничин жоготобуз. Мындан жазуучу балага кандай мамиле жасоо керектигин, анын сезимин жаралабоо керектигин баланын ички дүйнөсү менен жооп берип жатпайбы.

Ал эми Аз.Пайгамбарыбыз баланы тарбиялоодо өзү үлгү болуп, жубайларына, балдарына дайыма жакшы мамиле кылып, кетирген каталыктарын кечирер эле. Аларды эч качан таарынтчу эмес, жагымдуу сөздөрдү айтып, сүйүнтчү. Аз. Мухаммеддин үйүндө он жыл кызмат өтөгөн Аз. Анас анын үй-бүлөсүнө берилгендигин, баланы чоң ыкласы менен сүйгөндүгүн: «Мен бала-чакасына Аз. Пайгамбардан ашкан мээримдүү болгон эч кимди көргөн жокмун», - дейт. Ал балдарды башынан сылап, эркелетип сүйөр эле. Кичинекей балдарды кучактап алуучу. Ал намаз окуп жатканда неберелери кээде жонуна минип алуучу. Мындай учурларда неберелерин тилдечү эмес. Аларды түшүрүп жибербестен намазын окуп бүтүргөн учурлары болгон. [3:19] Келтирилген мисалдан пайгамбарыбыздын баланын жан-дүйнөсүн түшүнүү менен эркелетип мамиле жасагандыгын көрөбүз. Демек, ал бир гана мээримдүү ата эмес, берген таалимдерине караганда улуу педагог, тарбиячы. Балдар менен алака кылып, балдардын дилин билген педагог В. А. Сухомлинский «... баланын кайгы-капасына кандай мамиле жасалгандыгы, баланын жан-дүйнөсүн түшүнүп жана сезүүгө канчалык жөндөмдүү экендиги – педагогикалык чеберчиликтин негизи мына ушунда», -дейт.[6:23] Демек, бул улуу адамдар тарбия жаатында да чоң чебер экендиги таасын көрүнүп турат.

Хадисте «Атанын калтырган эң жакшы мурасы - анын жакшы тарбиясы» деп айтылат. Ч. Айтматовдун бала каармандары да элдик тарбиянын уюткусуна суугарылган элдин балдары. Мисалы, «Эрте жаздагы турналар» чыгармасында ата-баланын мамилеси бийик пафоско жеткен, «-Чү, жаныбарлар! – деп кайраттуу үн салды. Эгер ырыс-таалай деген адам үчүн өткөн чагында да, келечегинде да болбой, учурунда гана болчу болсо, ушул күнү, ушул жолдо Султанмураттын кучагы ырыс-таалайга толуп баратты. Атасынын жанында өзүн да мартабалуу эр-азамат көрдү., ...ушунун баары Султанмуратка жыргал менен кооздуктун дүйнөсү болду. Бирок ал мунун баарын териштирип ойлободу, анткени жыргал үстүндө адам ойлонбойт. Дүйнө ушундай болуп курулган экен, башкача болушу мүмкүн эмес деп гана туюк сизди бала. Атасы да баардык аталардын мыктысы, башкача болушу мүмкүн эмес деп туйду баланын жүрөгү. [1:181-182] Баланын өз атасына сыймыктануусу, анын ишине даңктануусу өз атасындай жакшы адам болууга үндөйт, чоңойгондо «Мен атанын уулу элем» деп, атасынын жакшы тарбиясын өзүнүн балдарына берет. Анатайдын атасынан «кара кагаз» келгенде, «Султанмурат эми өзүн буюрдеги көп иштерге милдеттүү сизди. Аракет кылып, жардам көрсөтүп туруу керегин билди. Төртөөлөп арыктан суу ташып, отун жарып, келгендердин атын алып, кайткандарды аттантып жүрүштү...» [1:252] Ошентип, атанын баласы Султанмурат Анатай менен араздашканына карабай, ага жардам берди, кайрат айтты. Жада калса, жолдошунун абалына боору ачып, аны ар жактуу колдогусу келди. Мырзагүл берген жүзаярчыны да өзүнө кымбат экенине карабай, Анатайга бергиси, анын көңүлүн жубатып соороткусу келди. Демек, ушундай асыл сапаттардын уюткусу атадан балага өтөт эмеспи.

Аз Мухаммед инсандагы адептүүлүктү тарбиялоо үчүн балдарга ата-энелер жана улуу адамдар өз адеби менен үлгү көрсөтүп, аларды жакшы жүрүш-туруштун адаттарына машыктырууну үмөттөрүнөн катуу талап кылган. [3: 40]

Адеп-ахлак-адам баласы өз эрки менен жасаган иштерин жана жүрүм-турумдарын туура же туура эмес деп баалоонун чен өлчөмү. [3:38] Аз Мухаммед өзүнүн жүрүш-турушу менен адамдарга өрнөк көрсөткөн жана Курандын аяттарына түшүндүрмө берүү жолу менен аларды тарбиялаган. Ал жаратылыш менен да бирдикте болуп, анын ажайып көрүнүштөрүнө суктана алган. Анын бул касиети өсүмдүктөрдү, айбанаттарды коргоо жөнүндөгү аракеттеринен да, айткан сөздөрүнөн да билинип турат.

Кыргыз эли дайыма табигат менен эриш-аркак жашап келген. Анткени, элибиздин көпчүлүк жашоосу кең жайлоодо, тоолуу чөлкөмдө өттү. Ошондуктан да, жазуучунун каарман балдарынын турмушу дайыма жаратылыш менен тыгыз байланыштуу, алсак, «Бала чөптөрдү да кыял-мүнөзүнө жараша бөлүштүрүп алган, «жакшы көргөнү» бар, «жаман көргөнү» бар, атүгүл ачуулусу да жок эмес. Мисалы, көк коко тикен айыгышкан душманы, күндө нечен ирет чабышып өтпөсө чыдап тура албайт. Бирок кимиси жеңери белгисиз, коко күн санап көбөйүп өсүп баратат. А тиги жол жээктей жер боортоктоп өскөн чырмоок болсо, отоо деп эл жаман көргөнүнө карабай, балага сүйгүнчүк, эстүү чөбүм, жымыгый чөбүм деп келет аны.

...Бу тегеректеги чөптөрдүн дагы көп түрлөрүн, алардын ар түркүн өнөрлөрүн, мүнөздөрүн биле турган бу бала. Мисалы, тиги боор каптап күмүш жылтыр көлбүгөн тулаңга боору ооруйт. Кызык деги ушул тулаң чөп! Өз башына өзү ээ эмес, жел жүргөн жака жыгылат».[1:19-20] Жазуучу баланын жан дүйнөсүн жаратылыштын кереметтери менен тыгыз байланышта карайт. Мына ушундай эпизоддордун түрмөгү ар бир чыгармасында кезигип, бардык адамзат баласын жаратылышка кыянаттык кылбоого үндөйт. Жаратылыш адам баласы сыяктуу эле сезгич, жаралуу экендигин таасын баяндайт. Мындай жаратылыш менен бир бүтүн болуу идеясы муундарды аны коргоого, сүйүүгө үгүттөйт.

Ал эми Аз. Мухаммед жаш бала кезинен эле адамдардын колунан жасалган ажайып сулуулукка, табияттын кол менен жасай албас шумдууктудай кооздуктарына таң калып, тамшанып, жан дүйнөсү менен рахаттанып көнгөн. [3:52] Ал жаратылышты сүйүүгө, табият менен бир болууга чакырып, элди көчөт өстүрүүгө, бак-дарактардын экологиялык маанисин баян эткен хадистери көп, мисалга «Кимдир бирөө бак өтүрсө, ал бактан алынган мөмө өлчөмүндө ал адам үчүн Алла сооп жазат», «Эгер бир адам көчөт эксе, ал көчөт мөмө бере баштагандан тартып сообу эккен адамга жазылат» деп айтылат. [3:68].

Ошондой эле, ал үй жаныбарларына жакшы мамиле жасоону да үлгү кылып көрсөткөн. «Бир жолу төөсүнө катуу мамиле кылган Аз. Айша энебизге: - Жумшак мамиле кыл. Жумшактык кайсы нерседе болсо, ал нерсеге сулуулук берет», - дейт. [3: 21] Аз. Пайгамбарыбыздын да, Ч. Айтматовдун да жаратылыш менен тыгыз мамиледе болуу тарбиясы бардык адам баласына мурас. Анткени, бул улуу даанышмандар жаратылыш адам баласы менен канаатташ деп билишет жана аны тумардай сактоону эскертишет.

Дагы бир адеп-ахлакка тарбиялоонун эң чоң куралы – эмгек болуп саналат. Жазуучу Ч. Айтматов чыгармаларындагы бала каармандарынын баары эмгек менен тарбияланган балдар. Анткени ал чыгармалар өзүнүн турмушунан алынган сабактар. Бул жөнүндө ал «Колхоздун катчысы жана салык топтоочу болуп иштеген күндөрүм менин жашоомо көп тажрыйба жыйнап берди. Ушул көргөн-билгендеримден таасир алып алгачкы

повесттеримди жаздым. «Жамийла», «Бетме-бет», «Саманчынын жолу», «Эрте жаздагы турналар», «Гүлсарат» деген чыгармаларым ошол чыгармалардын сабактарынан улам жарык дүйнөгө келген», - дейт.[2:451] Ооба, ошол мезгилде жалпы кыргыз журту жабыркады. Ошону менен катар Чыңгыз сыяктуу өспүрүм балдардын башына түйшүк түштү. Бирок, биз айтайын дегенибиз, тарбия маселеси жөнүндө болуп жатпайбы. Жазуучунун каармандары өспүрүм куракта болушса дагы элдин жүгүн көтөрүүгө жардам беришти. Эмгектен качышкан жок, колунан келген жардамды аябай, үлгү боло алышты. «Эрте келген турналардагы» эле «Аксай десанттарынын» жарыша жасаган эмгегине кантип таасирленбей кое аласың? Демек, жазуучунун каармандары эмгекчил болуу менен мекенчил болууга тарбиялайт. Педагог В. А. Сухомлинский балдарды тарбиялоодогу эмгектин ролу тууралуу мындай деп айтат: «Эмгекти сүйүү - бул баарынан мурда балдардын эмоциялык турмушунун чөйрөсү. Бала эмгек өзүнө кубаныч тартуулаганда гана иштөөгө умтулат. Эмгек кубанычы канчалык терең болгон сайын балдар ар-намысын ошончолук сактап, иш-аракеттеринде өздөрүн – күч-аракеттерин, ысмын ошончолук даана көрүшөт. Эмгек кубанычы – кубаттуу тарбиялык күч, анын аркасында бала өзүн коллективдин мүчөсү катары баамдайт».[6:130]

Ал эми мындай тарбиялоонун мыкты көсөмү Аз. Мухаммед дайыма өз эмгеги менен жашаган. Жетим бала болсо дагы кичинекейинен баштап эле башка бирөөлөргө жүк болгон эмес. Өтө жашынан эле койчумандык, кийинчерээк соодагерлик кылган. Ал пешене теринин натыйжасына сыймыктануу сезими ойгонбогон адам инсан катары өркүндөй албайт деген ойго келген. [3:43-44]

Аз. Мухаммед бардык момун мусулмандарга адеп-ахлактын эң бийик чегин үйрөтүп келген жана өзү үлгү катары көрүнө алган. Канчалаган кылым өтсө дагы анын идеялары адам баласына таалим-тарбия катарында муундан муунга өтүп кала бермекчи.

Кыргыз элинин сыймыгы, этнопедагог Ч. Айтматов Аз. Пайгамбарыбыздын көптөгөн даанышман ойлорун чыгармаларында ишке ашырган жана балдарга, улуу адамдарга күн сайын адам болууну табыштаган. Анын ар бир чыгармасындагы инсандык, тарбиялык баалуулуктарды туура түшүнүп, жүрөгүбүзгө сиңире алсак гана, адеп-ахлактуулуктун, ыймандын бийик сересине жетмекбиз.

Маалымат булактары:

1. Айтматов Ч. Чыгармаларынын жыйнагы: 3-том. Аңгемелер, повесттер, драма. /Түз. А. Акматалиев. – Б.: Бийиктик, 2008
2. Айтматов Ч. Чыгармаларынын жыйнагы: 5-том. Роман, аңгеме. /Түз. А. Акматалиев. – Б.: Бийиктик, 2008
3. Апышев Б., Козукулов Т. Мухаммед пайгамбардын таалим-тарбия жөнүндөгү даанышман ойлору. Б.: 2003
4. КЕСКИОГЛУ Осман. СИЙЕР-И НЕБИ / Азирети Пайгамбардын өмүрү / Которгон Г. Жумакунова. – Анкара, 1996
5. Муратов А. Чыңгыз Айтматов – жазуучу-этнопедагог. – Б.: 2006
6. Сухомлинский В. А. Тарбия жөнүндө. /Жиришүү очерктеринин авт. жана түз. С. Соловейчик. /Котор. Д. Орозалиев. – Ф.: Мектеп, 1985

